

УДК 502.4:338.486

Мареха І.С.
кандидат економічних наук
Сумського державного університету

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ КУЛЬТУРИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ECOLOGICAL AND ECONOMIC CONCEPT OF THE CULTURAL NATURE RESOURCE MANAGEMENT

АНОТАЦІЯ

У статті систематизовано та проаналізовано основні наукові підходи до інтерпретації екологічних цінностей, інкорпорованих в систему наукових уявлень про культуру природокористування. Обґрунтовано, що культура природокористування виступає формою раціоналізації економічних відносин, яка ефективно інтегрує екологічні та економічні аспекти. Розкрито еколого-економічний зміст культури природокористування. Запропоновано методичні підходи до врахування фактора екологічної культури у процесі здійснення економічної діяльності суб'єктами глобального природокористування.

Ключові слова: екологічні цінності, культура, природокористування, економічна ефективність, раціоналізм.

АННОТАЦИЯ

В статье систематизированы и проанализированы основные научные подходы к интерпретации экологических ценностей, инкорпорированных в систему научных представлений о культуре природопользования. Обосновано, что культура природопользования является формой рационализации экономических отношений, которая эффективно интегрирует экологические и экономические аспекты. Раскрыто эколого-экономическое содержание культуры природопользования. Предложены методические подходы к учету фактора экологической культуры при осуществлении экономической деятельности субъектами глобального природопользования.

Ключевые слова: экологические ценности, культура, природопользование, экономическая эффективность, рационализм.

ANNOTATION

The main scientific approaches to understanding the nature of ecological values being incorporated into the frames of academic ideas on the cultural nature resource management are categorized and analyzed in the article. It is proved, that the cultural nature resource management is a form of economic relations rationalization, which integrates effectively ecological and economic issues. The concept of the cultural nature resource management as an ecological and economic category is formulated. The scientific approaches to account the factor of the ecological culture during implementing economic activities by the global nature-oriented business units are proposed.

Keywords: ecological values, culture, nature resource management, economic efficiency, rationalism.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми економічного зростання країни за рахунок споживання природних ресурсів потребує першочергового аналізу екологічних факторів та пов'язаних із ними екологічних ефектів. Досить поширеною сучасною практикою залишається форсування темпів економічного зростання за рахунок надмірної експлуатації природних ресурсів та їх детеріоризації. В умовах, коли приріст товарної маси країни супроводжується погіршенням кількісних та якісних характеристик природних ресурсів без належної компенсації їх абсолютного та відносного дефіциту, виникає ситуація «екологічного голоду»,

який полягає у зниженні сукупного попиту на якість природних ресурсів як споживчого блага і пов'язується з високими екологічними альтернативними витратами суспільного природовиробництва. Подолання негативного екологічного феномену, що загрожує незворотними соціально-економічними наслідками, стає можливим завдяки реалізації ціннісно-орієнтованого підходу до розв'язання глобальних екологічних проблем. Ключовою ціннісною компонентою антикризової екологічної стратегії світового масштабу стає культура глобального природокористування. Ця проблема особливо актуалізується, якщо врахувати, що в умовах ринку культура природокористування, або екологічна культура, набуває ознак блага економічного, а на рівні відкритої економіки вона інкорпорується у культурний екологічний капіталі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі, присвяченій дослідженню екологічних проблем, можна виокремити наступні підходи до визначення сутнісно-змістової основи поняття екологічної культури: як фактора економічного зростання [1] та розвитку територіальних спільнот [2; 3]; як антикризового чинника економічного розвитку [4]; як етичних відносин [5]; як соціально-економічної категорії [6]; як спонукального чинника ресурсоефективної діяльності [7]; як системи екологічних знань [8–10] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Констатуємо наявність різноаспектних сучасних підходів до дослідження екологічної культури, слід наголосити, що науковий пошук таких досліджень нерідко носить фрагментарний, а не фундаментальний характер. Разом з тим вченими недостатня увага приділяється економічним аспектам культури природокористування та її зв'язку з категорією глобального ресурсозбереження. Актуальність подолання зазначених проблем закономірно привертає увагу до необхідності системного аналізу культури природокористування у площині сполучення екологічних та економічних аспектів.

Мета статті полягає у формуванні науково-методичних підходів до інтерпретації поняття культури природокористування та обґрунтуванні її еколого-економічного змісту. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань: систематизація наукових підходів до визначен-

ня понять «екологічні цінності» та «екологічна культура»; класифікація концепцій екологічної культури на основі обґрунтування ключової ролі та домінуючого впливу екологічного чинника на економічну діяльність; обґрунтування еколого-економічного змісту культури природокористування, формування його термінологічного визначення; групування концептуальних підходів до аккультурації економічних відносин за екологічними ознаками; конкретизація сутнісно-змістової основи екологічної культури по відношенню до глобального природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологічний аналіз поняття «культура природокористування», найбільш популярним аналогом якого у сучасній літературі є «екологічна культура», повинен ґрунтуватися на чіткому розумінні відповідної їй системи екологічних цінностей (табл. 1).

На підставі аналізу літературних джерел з тематики, присвяченої специфічним дослідженням з екологічної культури, нам вдалося виокремити шість підходів до інтерпретації екологічних цінностей, інкорпорованих в систему наукових уявлень про культуру природокористування.

Натурфілософія, або філософія природи, дозволяє трактувати екологічні цінності крізь призму антропоморфізму, оскільки навколишнє при-

родне середовище сприймається як рівноцінний людині партнер, компаньйон, спільник, співучасник. Партнерські відносини передбачають спільність інтересів і спільну відповідальність за збереження умов співіснування на стійких засадах.

З позицій гуманізму людина вдається до такої моделі поведінки, яка характеризується ставленням до об'єктів природи як до найвищих цінностей. Кінцевою метою такого ставлення має бути прояв людяності та поваги до навколишнього середовища, частиною якого виступає власне і сама людина. Перебуваючи в оточенні природного середовища, суспільство формує ідеологію шанобливого ставлення до природних цінностей та популяризує їх за допомогою таких слоганів, наприклад: «Бережіть ліс від пожеж», «Ліс – наше багатство».

Традиція передавання знань і досвіду від покоління до покоління у вигляді моральних імперативів є підґрунтям соціального емпіризму. Однією із форм соціалемпіризму є усна народна творчість, у якій може бути зафіксовано природознавчий світогляд певного етносу. Так, українські прислів'я відображають сільськогосподарський досвід та пошану до землеробства: «Земля – мати багатства», «Земля багата – народ багатий», «Про землю піклуйся – золотим зерном милуйся», «Хто землі дає – тому земля

Таблиця 1

Класифікація наукових підходів до визначення поняття «екологічна культура»

№	Наукові погляди на зміст категорії «екологічна культура»	Джерело	Екологічні цінності	Ознака	
1. Біхейвіористична концепція					
1	Екологічна культура розглядається як взаємини, які забезпечують дотримання певних екологічних обмежень, що стосуються використання відновних і невідновних природних ресурсів, забруднення екосистем тощо шляхом сприйняття природи як рівноцінного і рівноправного партнера	Ю. Петрушенко, І. Бурлакова, В. Мельник [5]	Натур-філософія	екологічна	
2	Екологічна культура – це особливий вид культури, який характеризується сукупністю системи знань та умінь з екології, шанобливим, гуманістичним ставленням до усього живого і навколишнього середовища	Т. Жерневська, Л. Мальчикова [11]	Гуманізм		
3	Екологічна культура характеризується збагаченням позитивного науково-практичного досвіду взаємодії людини з соціо-природним середовищем	І. Зверев [12]	Емпіризм		
4	Екологічна культура – це процес, пов'язаний з передаванням знань і досвіду від покоління до покоління у вигляді моральних імперативів	І. Цветкова [9]			
2. Когнітивна концепція					
5	Екологічна культура – це оволодіння системою наукових знань про довкілля і вироблення суб'єктивного ставлення до природи, формування екологічно виправданої діяльності	Л. Мухамедшина [9]	Чистий раціоналізм	економічна	
6	Екологічна культура поєднує знання основних законів природи, розуміння необхідності рахуватися з цими законами і керуватися ними в індивідуальній і колективній діяльності	С. Ніколаєва [13]			
3. Як фактор виробництва					
7	Екологічна культура може бути представлена як сукупність економічних відносин з приводу екологізації продуктивних сил суспільства та забезпечення екологічної сталості суспільного відтворення	Є. Ткач [6]	Екологічний детермінізм		
4. Як умова існування поколінь					
8	Екологічна культура – це спосіб взаємодії людини з природою через збереження природного середовища її існування, що визначає новий характер природо-перетворювальної діяльності у суспільстві	Н. Мамедов [10]	Біосфероцентризм		

утроє», «Поле угноїш – урожай подвоїш», «Гній у поле одвезеш – більше хліба привезеш», «Аби сіяв вчасно, то і вродить рясно» тощо [14].

Чистий раціоналізм заснований на системі наукових знань про довкілля. В останні десятиріччя сформувалися такі природоохоронні закони та правила [15]: закон «шагреневої шкіри», закон невідворотності утворення відходів і побічних ефектів виробництва, закони охорони природи П. Ерліха, правило економіко-екологічного сприйняття, принцип збалансованого природокористування тощо.

Екологічний детермінізм остаточно затверджує процеси екологізації природовиробництва у якості суспільного імперативу економічного розвитку на локальному, регіональному та глобальному рівнях, внаслідок чого поняття «екологічна культура» перетворюється на самостійну соціально-економічну категорію.

Інноваційність положень концепції біосфероцентризму полягає у зміщенні акцентів в системі цінностей екологічної культури з традиційних споживчих властивостей природних ресурсів на цінності вищого порядку, а саме – здатності природних факторів підтримувати належне здоров'я та гідні умови життєдіяльності. По суті, домінуючою цінністю нової екологічної культури стає висока якість життя теперішніх та майбутніх поколінь, що однозначно обумовлює необхідність переходу на нову економічну модель, відомою у практиці глобального природокористування під назвою «сталій розвиток» [16].

Ми класифікували концепції екологічних цінностей, тепер з'ясуємо, яким чином вони обумовили формування сучасних науково-методичних підходів до визначення категорії «екологічна культура». Аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених дозволив виявити такі основні підходи до розуміння змісту екологічної культури: біохейвористичний, когнітивний, факторний, футуристичний. Вважаємо за необхідне навести коротку характеристику методологічних положень виділених нами підходів.

Прибічники біохейвористичної концепції розглядають екологічну культуру як належну поведінку людини по відношенню до навколишнього

природного середовища, яка проявляється через дотримання базових екологічних норм і обмежень. Когнітивна концепція орієнтує процес оволодіння системою наукових знань про довкілля на формування високої екологічної культури суспільства в цілому та екологічної свідомості людини зокрема. Головним об'єктом дослідження екологічної культури як фактора виробництва є економічні відносини з приводу екологізації продуктивних сил суспільства та забезпечення екологічної сталості суспільного продукту на усіх фазах його розподілу. Головна ідея футуристичного підходу полягає у розвитку футуристичних поглядів на світові природні ресурси, тобто зміщення акцентів з розуміння природних активів як поточних економічних благ на такі, що є носіями футуристичних цінностей – здоров'я та життя майбутніх поколінь. Це завдання вирішуватися через застосування екофутуристичної класифікації світових природних ресурсів, розробленої нами у роботі [17].

Водночас аналіз термінологічних визначень категорії «екологічна культура» дозволяє класифікувати їх більш укрупнено – за екологічною та економічною ознаками. З екологічної точки зору культура природокористування полягає у реалізації заходів антидеструктивного (альтернативне використання природних ресурсів) та нейтралізуючого (зниження екологічного навантаження) характерів. З позиції економічного підходу екологічна культура є основою суспільного природовідтворення через задоволення суспільних потреб у природних ресурсах та чинником капіталізації підприємств внаслідок підвищення їхньої економічної ефективності. Як еколого-економічна категорія культура природокористування набуває двійстої визначеності, а саме: екологічна культура є тотожною квотному споживанню природних ресурсів (як екологічна категорія); екологічна культура утворюється у середовищі екологічних інвестицій (як економічна категорія).

Термінологічне визначення екологічної культури у сфері природокористування полягає у розумінні її як усталених економічних відносин, ціннісною прерогативою яких є раціональне поводження суб'єктів господарювання з навколишнім природним середовищем, що за-

Таблиця 2

Підходи до врахування фактора екологічної культури при здійсненні економічної діяльності суб'єктами глобального природокористування

№ п/п	Підходи	Інкорпорування фактора екологічної культури в економічну діяльність
1	Ідеалізм	– екологічно виправдана економічна діяльність
2	Традиціоналізм	– екологічно обумовлена економічна діяльність
3	Монетаризм	– екологічно ефективна економічна діяльність
4	Маржиналізм	– екологічно допустима економічна діяльність
5	Егалітаризм	– екологічно збалансована економічна діяльність
6	Віталізм	– екологічно безпечна економічна діяльність
7	Футуризм	– екологічно відповідальна економічна діяльність
8	Дирижізм (менеджеризм)	– екологічно орієнтована економічна діяльність
9	Оптималізм	– екологічно обґрунтована економічна діяльність
10	Раціоналізм	– екологічно доцільна економічна діяльність
11	Реформізм	– екологічно стійка економічна діяльність

безпечує отримання ними стійких економічних переваг. Екологічна культура полягає у відмові від виробництва «небажаних» [18] продуктів (екологічних екстерналій: забруднення довкілля, вичерпання природних ресурсів) на користь «бажаних» продуктів (економічних благ, сукупна вартість яких визначає рівень економічного зростання та накопичення капіталу).

У системі глобального природокористування можна виокремити наступні підходи до врахування фактора екологічної культури при здійсненні економічної діяльності (табл. 2).

Особливий інтерес з точки зору нашого дослідження становить раціоналізм, який дозволяє досліджувати культуру глобального природокористування крізь призму екологічно доцільної економічної діяльності. Раціональне природокористування має визначальне значення для визнання економіки країни ресурсоефективною та такою, що орієнтована на сталий розвиток [19]. Під раціональним природокористуванням пропонується розуміти мультикультурну еколого-економічну систему, яка функціонує на принципах взаємообумовленості економічних та природних законів і прагне до досягнення сталого розвитку на основі економічно ефективних методів суспільного природо-виробництва.

Висновки. Культура глобального природокористування передусім пов'язується з аспектами природодоцільності. Природодоцільна господарська діяльність є системою економічних відносин, ціннісною прерогативою яких є раціональне поводження суб'єктів господарювання по відношенню до навколишнього природного середовища. Домінуючою цінністю нової екологічної культури є висока якість життя теперішніх та майбутніх поколінь.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Мокир Дж. Культура, інститути та економічний розвиток / Дж. Мокир // *Materials of the Conference «Understanding Institutions and Development Economics»* (November 4–6, 2010). – 2010. – PP. 34 – 83.
- Ogbu J. Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with some Implications for Education / J. Ogbu, H. Simons // *Anthropology & Education Quarterly*. – 1998. – Vol. 2. – PP. 155–188.
- Ristic J. Towards an Ecological Culture: Sustainability, Post-Domination and Spirituality / J. Ristic // *Electronic Theses and Dissertations*. – 2001. – Paper 513 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digitalcommons.library.umaine.edu/etd/513>.
- Clair R. The Need for an Ecological Cultural Community / R. Clair, J. Bush [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.jan.ucc.nau.edu.
- Петрушенко Ю.Н. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: [учебник] / [Ю.Н. Петрушенко, И.М. Бурлакова, В.Л. Мельник]; под ред. проф. Л.Г. Мельника и проф. Л. Хенса. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 990–1002.
- Ткач Е.С. Экологическая культура как фактор экологизации экономического роста / Е.С. Ткач [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lib.csu.ru/vch/8/2005_01/023.pdf.
- The Opportunities to Business of Improving Resource Efficiency: Final Report of European Commission: AMEC Environment & Infrastructure UK Limited, 2013. – 105 P.
- Захарова Е.Ю. Экологическая культура как составляющая социальной безопасности общества / Е.Ю. Захарова, И.А. Щеткина // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. – 2013. – № 1. – Ч. 2. – С. 88–93.
- Мухамедшина Л.М. О сущности и содержании понятия «экологическая культура» / Л.М. Мухамедшина // *Педагогическая наука и практика*. – 2012. – № 1. – С. 1–5.
- Мамедов Н.М. Культура устойчивого развития / Н.М. Мамедов // *Биология в школе*. – 2004. – № 1. – С. 2–6.
- Жерневская Т.В. Система сотрудничества с родителями как условие оптимизации экологического воспитания дошкольников / Т.В. Жерневская, Л.А. Мальчикова // *Управление ДОУ*. – 2007. – № 3. – С. 84–94.
- Моисеева Л.В. Региональное экологическое образование: теория и практика: автореф. дис. ... д. пед. н. / Л.В. Моисеева. – Екатеринбург, 1997. – 46 с.
- Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей / С.Н. Николаева. – М.: АКАДЕМА, 2005. – 336 с.
- Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / За ред. С.В. Мишанича. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
- Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / За заг. ред. д. е. н., проф. Л.Г. Мельника та к. е. н., проф. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 756 с.
- Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development: Oxford University Press, Oxford. – 1987. – 416 PP.
- Marekha I.S. Eco-Futuristic Classification of the Natural Resources in terms of Resource Saving Economic Aspects / I.S. Marekha // *Socio-Economic Aspects of Economics and Management: Collection of scientific articles*. Vol. 2 – Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. – PP. 208–212.
- Сальников М.И. Оценка экологической эффективности экономики и теневых цен загрязнения в странах переходного типа / М.И. Сальников, В.П. Зеленюк. – М.: EERC, 2005. – С. 45.
- Мареха І.С. Ресурсозбереження як форма раціоналізації природокористування в умовах сучасних економічних відносин / І.С. Мареха // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2014. – Вип. 2. – С. 905–909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/00-1.pdf>.